

НЕПОЗНАТЕ ЧИЊЕНИЦЕ О ЗГРАДАМА У УЛИЦИ ВАСЕ ЧАРАПИЋА БР. 7 И 9 У БЕОГРАДУ

АЛЕКСАНДАР ЛЕКО

САЖЕТАК:

Зграде у београдској улици Васе Чарапића бр. 7 и 9 носе у себи део историје развоја Београда и историје породице Лeko, која их је градила. Те зграде су до отприлике 1912. године биле једна зграда, која је деобом породичног наследства подељена на две. На основу података из до сада објављених текстова о њима, као и докумената из породичне архиве, спроведено је истраживање с циљем разјашњења времена настанка тих зграда и њихових архитеката. Током рада, истражени су подаци из музејских и архивских збирки, као и други доступни извори, чиме је слика о историјату зграда знатно употпуњена. И поред непознаница које остају, рад приказује да је тзв. нова кућа на некадашњем броју 15 (7 и 9), у Васиной улици, сазидаана 1892–1893. године, те да је, макар, за њену градњу, директно везан Димитрије Т. Лeko, а да је скице за неку нову кућу израдио Александар Бугарски 1885. године. Такође, доградњу и сецесијску рестилизацију свог дела старе куће пројектовао је и извео Димитрије Т. Лeko, у периоду 1911–1914. године. Том доградњом, нова кућа је подељена и настале су данашње зграде на бројевима 7 и 9.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *архитектура Димитрије Т. Лeko, историја Београда, регулација Београда, архитектура, урбанизам, породица Лeko, Улица Васе Чарапића, Емилијан Јосимовић, Стеван Зарић, архитектура Александар Бугарски, архитектура Димитрије М. Лeko*

ABSTRACT:

The buildings at Vase Čarapića street 7 and 9 in Belgrade, carry within them a part of the history of Belgrade's development and the history of the Leko family, who were responsible for their construction. These buildings were, until around 1912, a single building, which became two after the division of the family inheritance. On the basis of data from previously published texts, as well as documents from the family archive, research was undertaken with the aim of clarifying the time of creation of these buildings, as well as their architects. During the work, museum and archival collections, as well as other available sources, were consulted, which significantly enhanced the understanding of the history of the buildings. And, in spite of the remaining unknowns, the work shows that the so-called 'new' house at the former number 15 (today numbers 7 and 9) on Vase Čarapića was built in 1892–93, that Dimitrije T. Leko was directly involved in its construction in some capacity at the very least, and that the sketches for some 'new' house were made by Aleksandar Bugarski in 1885. Furthermore, the extension and Art Nouveau re-styling of his part of the 'old' house was designed and carried out by Dimitrije T. Leko in the period 1911–14. With this addition, the 'new' house was divided, and today's buildings at numbers 7 and 9 took form.

KEYWORDS: *architect Dimitrije T. Leko, history of Belgrade, regulation of Belgrade, architecture, urbanism, Leko family, Ul. Vase Čarapića, Emilijan Josimović, Stevan Zarić, architect Aleksandar Bugarski, architect Dimitrije M. Leko.*

Историја зграда у београдској улици Васе Чарапића, на данашњим бројевима 7 и 9, као и градског блока на којем се оне налазе, богата је збивањима, непосредним сведоцима историје развоја Београда. У директној вези с њима стоји београдска породица Леко, која је на том плацу, у некадашњем Шанцу, присутна у континуитету од 1844. године до данас. На њему су се чланови породице рађали, живели и умирали, а њихови животи, испреплетани са животом града, заједно су се мењали, развијали, поставши једни од другог неодељиви.

Поменути блок оивичен је улицама Васе Чарапића, Марка Лека, Чика Љубином и Змај Јовином,¹ а обе зграде су познати визуелни репери најужег центра Београда и, са становишта савременог посматрача, ту су одвајкада. (сл. 1) Блок је 13. новембра 1844.² постао власништво Томе М. Лека, београдског трговца, а на плацу се у том тренутку налазила једна *солидно зидана* зграда *на два боја* (на два нивоа), у којој је била кафана „Златни анђео“ и, вероватно, још неколико приземних зграда грађених лошијим материјалима. Данашњи улични фронт тог блока, према Улици Васе Чарапића, садржи три зграде, од којих су две (7 и 9), биле повод за ово истраживање. Иако су те две куће неодојив део знаног нам урбаног ансамбла, реткима је познато да су оне некада биле једна зграда која се, кроз наслеђе и деобу, поделила на две, да би један део потом био и дозидан и, како се данас каже, *редизајниран* у стилу касне сецесије.

О пројектантима тих здања постоје разни наводи, али су они углавном погрешни и, свакако, штурни. Неколики историчари архитектуре покушали су да одгонетну пројектанта зграде на броју 9, али како су многи историјски подаци и архиве који говоре о нашем 19. веку нестали током разних ратова и недаћа које су сналазиле Београд и Србију, оскудица докумената им није ишла наруку. Срећа у несрећи је да је приватна архива породице Леко (породична заоставштина), једним делом сачувана, а у њој је аутор пронашао доста до сада непознатих и необрађених података.

У историографији се често наилази на податке који важе за *истине* а да то нису. Они су, углавном,

најбоље што су претходни истраживачи, у своје време, могли да утврде, а њихов рад је вредна основа за даља истраживања. Уосталом, задатак историографије и јесте да стално допуњава и исправља те *истине* да би наука располагала са све тачнијим подацима односно чињеницама.

У поступку разјашњавања до сада навођених, делимично нетачних података, и извођења нових закључака, коришћени су током истраживања подаци произашли из породичне заоставштине, који до сада нису објављивани, документа и планови из архивских збирки, као и разни писани извори. У случајевима када тачни датуми нису могли да буду утврђени, закључци су, где је то било могуће, изведени на принципима *terminus post quem* и *terminus ante quem*. На местима где је и даље нејасно у ком временском тренутку се нешто догодило, тако је и назначено у тексту.

Ово истраживање је привремено завршено док се не дође до неких нових података. Оно не даје све одговоре до којих се желело доћи, али ипак доноси велики број нових информација, које ће бити добра основа за будуће истраживаче, а заинтересованој публици представља нова сазнања и из њих изведене закључке. Рад свакако разјашњава, добрим делом, године настанка зграда и архитекте који су се њима бавили.

Како разни писци наводе, делимично са опрезом, да је пројектант куће на углу улица Васине и Змај Јовине архитекта Димитрије Т. Леко, треба напоменути да о његовом животу и раду, и поред тога што се убраја међу најзначајније српске архитекте раног периода, ни дан-данас није много познато. У стручној литератури, Д. Т. Леко се редовно помиње, углавном са сличним или истим референцама, од којих су неке погрешне. Самим тим није ни случајно што за неке његове пројекте постоји доста историјских нејасноћа. Од познатих архивских извора, његова приватна заоставштина сачувана је у траговима у збирци Музеја града Београда,³ а поједини пројекти се налазе у неколико архива и музејских збирки.

Пошто у неким случајевима долази до мешања двојице архитеката из породице Леко, истог личног

Сл. 1. Фотографија Васине улице, на левој страни се виде зграде 'Код Злајној анђела' и 'нова' кућа Марка Т. Лека. Аутор фотографије је Милан Јовановић, снимано око 1900. (извор: МГБ, Ур_2094; графичка обрада А. Леко)

имена, треба разјаснити да је архитекта Димитрије Т. Леко (1864–1914) био млађи брат проф. др Марка Т. Лека (1853–1932), државног хемичара, професора и ректора београдског Универзитета, а да је архитекта Димитрије М. Леко (1887–1964) био син Марка Т. Лека, односно братанац Димитрија Т. Лека.

У стручној и другој литератури наводи се следеће о предметним зградама (овде су дати само наводи релевантни за овај рад, код навода који се у литератури понављају, дат је само хронолошки најстарији навод):

а) Д. Т. Леко се родио (!) у згради на улу Васе Чарачића и Змај Јовине улице, коју је око 1885. (!) године пројектовао Јован Илкић.⁴

б) Тома је са породицом живео у скромној приземној кући у данашњој Змај Јовиној улици у истом блоку где је била смештена кафана и хотел Злајни анђео (на улу Васине и Марка Лека улице). Временом, у оквиру зграда који је Тома купио, порушивши старе дућане, синови Марко и Димитрије су подигли једноспратне куће. Марко на улу Змај Јовине и Васине улице а Димитрије до брашовљеве.⁵

в) По речима јосифе Гордане Гордић, поменути кућа је била ауторски пројекат младог Д. Т. Лека, који је урадио највероватније док је још био студент. Временски би највероватније био између 1882–86. године. С обзиром на чињеницу да као студент није имао право пописивања својих радова, то је учинио Јован Илкић који је од 1883–1910. године радио у Министарству грађевина као један од најактивнијих пројектаната.⁶

г) Постоји могућност коју је ипак навела гђа Гордић, да је у изградњу био заједнички пројекат двојице архитеката.⁷

д) (у вези са зградом на броју 7): У документацији Градског завода за заштитиоу споменика културе стоји записано да је зграда дело Д. М. Лека [брата Д. Т. Лека, прим. а.] из 1922. године, рађена у стилу касне сецесије.⁸

ђ) На фотографији се, поред 'Злајној анђела', види и кућа на улу улица Васе Чарачића и Змај Јовине (некада улица Кнежевље Лубице) у којој је данас радња 'Big bull', а доскоро је била кафана 'Стари град'.

То је зграда коју је подигао мој деда Марко Т. Лeko, у којој је и преминуо 4. новембра 1932. године, и у којој је 2/14. јула 1898. рођен мој отац Драгомир М. Лeko.⁹

е) Прадеда Тома је с породицом живео у својој приземној кући, у данашњој Змај Јовиној улици, у истом блоку са 'Златним анђелом' (између данашњих улица Васе Чарапића, Змај Јовине, Чика Љубине и Марка Лека).¹⁰

ж) Кућа Марка Лека.... Подигнута почетком 20. века, по пројекту архитекте Димитрија Т. Лека у стилу неоренесансе.¹¹

з) Тома Лeko, један од њих, подигао је кућу на улици Змај Јовине и Васине улице, претходставља се, између 1860. и 1867. Тада се називала 'Кућулин Хан', али је Беоћранима познатија као кафана и хоћел 'Златни анђео' у коме је била само једна соба за преноћнићие. Увидевши да од хоћела нема велике користи. Породица Лeko се уселила у историје на сиратиу [...] Зграда и данас постоји, неколико пута је реконструисана.¹²

Поред горњих навода, сачувани су и неки планови везани за поменућ зграде:

и) План за уређавку зграда у Васиной улици бр. 13 и 15а (данашњи бројеви 5 и 7).¹³ (сл. 2)

ј) У збирци планова Завода за заштиту споменика културе града Београда сачувано је нешто пројекта, углавном из новијег доба.¹⁴

к) У збирци Техничке документације Историјског архива Београда налазе се разни пројекти зграда у Улици Васе Чарапића, на данашњим бројевима 5, 7 и 9, а од њих су, за овај рад, најважнији: План нове грађевине и уређавка старе зграде масе Димитрија Лека, архитекте, у улици Васе Чарапића бр. 13, из 1922. године,¹⁵ Пројекат за израду степеностиа и адаптацију зграде Т. М. Лека у Васиной ул. бр. 7 у Београду из 1930. године¹⁶ и Пројекат за нову зграду Т. Малића Пеливановића, у Васе Чарапића бр. 9 и Кнећ. Љубице у Београду из 1936. године.¹⁷

Наредна поглавља обрађују поједине историјске периоде од важности за историјат зграда којима се овај рад бави, а у њима су представљени

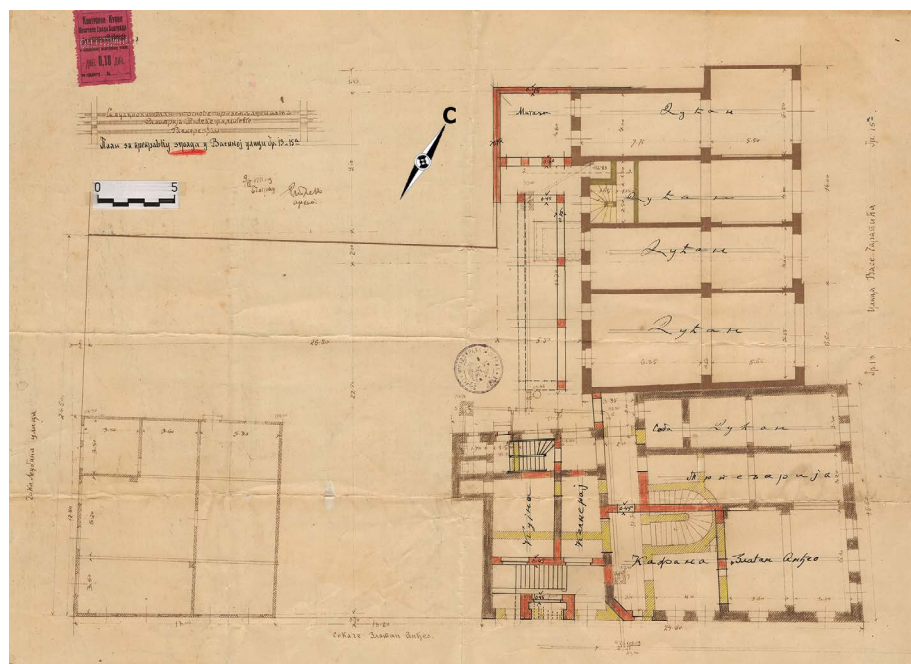
проверени и документовани подаци. У случајевима неразјашњених или доказима непоткрепљених навода, у тексту се скреће пажња на те чињенице.

Плац у тренутку купопродаје 1844. године и његови урбанистички аспекти

Дана 13. новембра 1844. године, Тома М. Лeko, трговац, купује плац код Велике пијаце од тада чувене београдске породице Ђерман за две хиљаде дуката ћесарских¹⁸ (еквивалент 7,0 килограма злата финоће 23,5 карата). Плац је оивичен улицом Васином, сокачетом Златни анђео и улицама Милановом и Кнегиње Љубице (данас, истим редоследом, у правцу казаљке на сату, Васе Чарапића, Марка Лека, Чика Љубина и Змај Јовина). О томе сведочи тапија бр. 4812/4432 потврђена од стране Суда вароши Београда. На основу графичких и писаних извора, са сигурношћу може да се тврди да се у тренутку купопродаје на плацу налазила зграда са кафаном „Златни анђео“ (угао сокака Златни анђео и Васине улице). Да ли су се у том тренутку на плацу налазиле и неке друге зграде, за сада није сигурно, али је њихово постојање, најкасније од 1864. године, графички доказано кроз уносе у плановима Београда.

Тако се на плану под називом *План Београда 1815–1830 и садашњи Београд*¹⁹, из 1901. године, јасно, на основу приказаних контура основе, препознаје зграда са кафаном „Златни анђео“. Та контура одговара стварној контури те зграде и појављује се, такође, на бројним каснијим плановима. На основу тога може да се тврди да је та зграда већ стајала на плацу 1844. године, под условом да су информације коришћене за израду наведеног плана потицале, најкасније, из времена које је на плану наведено (1815–1830).

*Турски план Београда*²⁰ Рашид-беја из 1863. године, приказује блок у прилично измењеној форми и дефинише га шрафуром као блок са *турским кућама*. Наиме, на плану се налази легенда са три различите шрафуре, којима су означаване турске, српске и јеврејске куће. Датирање овог плана је дато на основу мишљења Глише Елезовића и Петра Поповића, које су изнели у њиховом чланку *Два турска плана Београда*²¹. Они, на основу података датих у

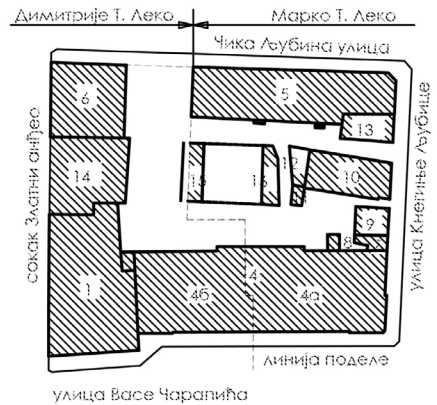
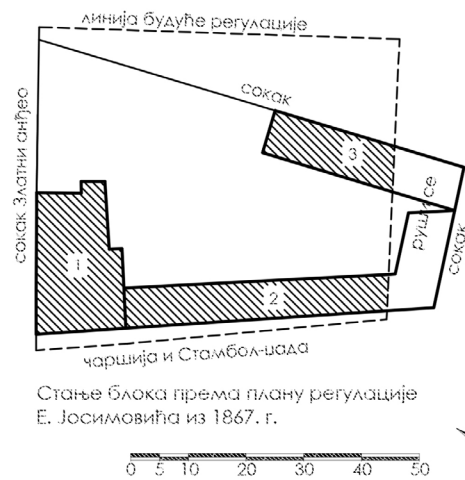

Сл. 2. Ситуациони план и основе приземља имања Димитрија Т. Леке архитекта, од 9. јуна 1911. године, и на њему доцнији План за уређивању зграда у Васиной улици 13 и 15а (извор: МГБ, ситуација УР_11585)

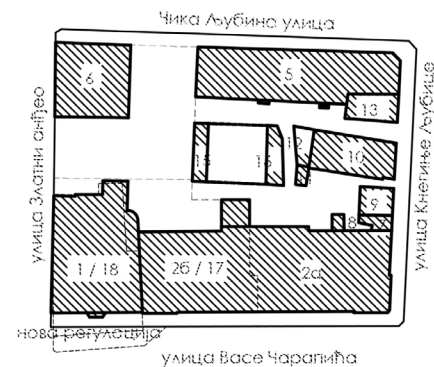
легенди плана, закључују да је може бити израђен не многу пре предаје радова, а која се догодила 18. маја 1867. године. Иако се у наведеном тексту нигде не помиње година 1863. као време настанка плана, у инвентару Музеја града Београда тако је заведен.²²

У вези са датирањем, аутор сматра за потребно да изнесе своју сумњу, у тачност исте, а темељену на поменутој шрафури. Подела на турске, српске и јеврејске куће је, у суштини, и подела на верску припадност власника зграда, мухамеданце, хришћане и припаднике Мојсијеве вере. Тома М. Леко је 1844. године купио предметни плац од чувене²³ породице Ђерман. О породици Ђерман (или Герман) зна се да је била веома угледна и да је била грчког или цинцарског порекла.²⁴ Тома М. Леко је био Цинцарин, православни хришћанин, и у тренутку купопродаје, већ скоро посрбљен. Самим тим, чин купопродаје из 1844. године збио се између двојице православаца, а плац је најкасније од око 1840. године, а вероватно и раније, био у власништву породице православне вероиспове-

сти. Како Рашид-беј у легенди свог плана не наводи Грке и Цинцаре као посебне категорије, а и једни и други су православни хришћани, највероватније их је у легенди третирао као Србе. Због тога би у плану означено турско власништво над плацем морало временски да се смести у период пре но што је постао власништво породице Ђерман. Даље, графичка представа грађевинског фонда на турском плану, иако шематска, знатно одудара од исте на плану Емилијана Јосимовића, објављеном 1867, а снимљеном око 1864. године. Ако је турски план настао 1863, а Јосимовићев снимак око 1864. године, не чини се логичним да би у тих око годину дана дошло до толике разлике у облику зграда и власништву над грађевинским фондом. На основу изнетог може даље да се закључи: а) да предметни плац 1844. године није био у турском власништву и б) да је турски план, вероватно, настао више деценија пре тренутно важећег датовања. Иако се ова тврдња чини логичном, она је претпоставка аутора овог текста, и морала би да буде проверена детаљним истраживањем.

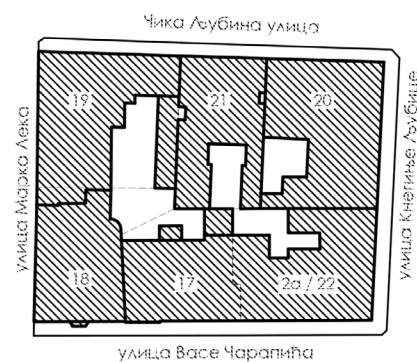

Стање грађевинског фонда по подели
имања и изведеним интервенцијама
Д. Т. Лека, око 1911/1912. г.

Стање грађевинског фонда по измени
регулације, рушењу зграде бр. 1, изградње
зграде бр. 18 и доградње и ре-стилизације
зграде бр. 17 (претходно бр. 26), 1922. г.

- 1- Зграда са кафаном "Златни анђео"
- 2- Зграда у којој је "Кулилин Хан" (?)
- 3- Зграда, вероватно "стара" кућа
- 4- "Нова" кућа др М. Т. Лека
- 4а- Зграда др М. Т. Лека, после поделе
- 4б- Зграда Д. Т. Лека, после поделе
- 5- Зграда са кафаном и штампаријом
- 6- Зграда са штампаријом "Доситеј Обрадовић"
- 7- Пиљарница
- 8- Шупа
- 9- Пиљарница
- 10- Фурунџиџица
- 11- Шупа
- 12- Шупа
- 13- Атџиџица (седларница)
- 14- Штала са станом
- 15- Стан
- 16- Налбанџиџица (поткивачница)
- 17- Доградња и ре-стилизоване зграда бр. 26
- 18- Новоизграђена зграда
- 19- Нова зграда
- 20- Нова зграда
- 21- Нова породична зграда у Чика Љубиној бр. 10
- 22- Модернистичка палата по пројекту из 1936. г.
Није изграђена!

Стање грађевинског фонда које би било,
да је зграда бр. 22 изграђена
(пројекат из 1936. г.)

Сл. 3. Урбанистички контекст блока, кроз време
(цртеж: Александар М. Леко, 2024)

Плац у доба регулације Београда и његови урбанистички аспекти

На плану Б регулације Београда од Стевана Зарића,²⁵ из 1868. године, поред зграде са кафаном „Златни анђео“, на плацу су учртане и контуре још две зграде постављене на трима регулационим линијама плаца, а на *Плану Београда удешеном за њошребе београдских основних школа*²⁶, истог аутора, из 1878. године, представљен је на плацу знатно богатији грађевински фонд (сл. 3, горе, десно)²⁷.

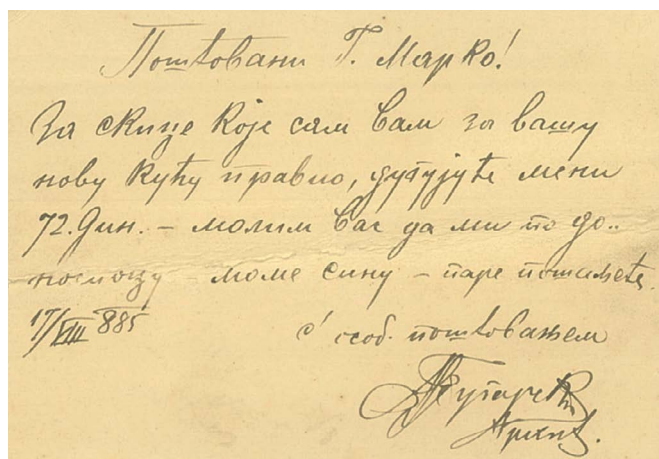
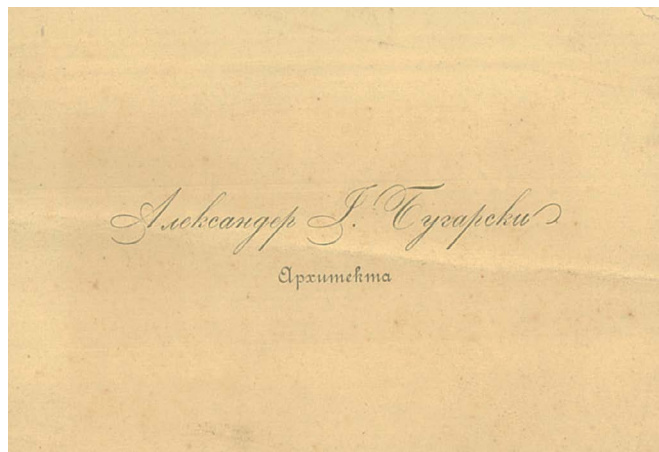
На основу наведених и других историјских извора, види се да се облик плаца мењао кроз време. *Кривац* за те промене је план регулације дела Београда, што је био први корак ка осавремењењу урбанистичке структуре града и удаљавању од урбаног концепта турске касабе. У пројекту за планирану регулацију дела Београда,²⁸ који је 1867. године објавио Емилијан Јосимовић, архитекта-инжењер и први српски урбаниста, *Сћари Београд, (део у шанцу), како сада њостоји и како би био реулисан*²⁹, јасно се види облик плаца, како је изгледао када га је 1844. године купио Тома М. Леко, као и планирани облик плаца у оквиру нове регулације. Јосимовић у том плану поред парцела учртава само зграде грађене од тврдог материјала, које су, углавном, служиле као репери за постављање нове регулације и предвиђено је да буду задржане. Зграде и објекте грађене лошијим материјалима он није узео у обзир, па ни унео у план. Како је његов визионарски посао на регулацији дела Београда предвиђао стварање савремене градске структуре, према европским узорима, правилно је оценио да трошне и лоше грађене зграде ни временски ни технички не могу да преживе планирани развој, као и да га својим постојањем у ствари угрожавају.

Јосимовићев колега и наследник Стеван Зарић, у плановима Београда – *План њостојећеи дела сћаре вароши у Шанцу, између данашњих улица Васе Чарайића, Вука Караџића и Обилићевои венца*, из 1868. године, *дејтаљно доууњеном од Сћева-на Зарића (План А)*³⁰, *Дејтаљни план реулације дела Београда њо коме се њросеца један део улица Кнез*

*Михајлове и Змај-Јовине, цела Чика Љубина, Вука Караџића и Јакишићева улица, са реулационим линијама Обилићевои венца и Васе Чарайића улице (План Б)*³¹ и у, већ поменутом, *План Београда удешен за њошребе београдских основних школа*,³² из 1878. године, уноси и зграде грађене лошијим материјалима, при чему се грађевински фонд на предметном плацу разликује у последња два плана.

По изради Јосимовићевих и Зарићевих планова, започето је спровођење регулације, па тако око 1868. године плац мења свој издужени наглашено трапезни облик у трапезоидну форму сличну правоугаонику, са много мањим углом између наспрамних страница плаца у Васе Чарapiћа и Милановој улици, потоњој Чика Љубиној (сл. 3, горе, лево и десно). Из цртежа урбанистичког контекста блока очигледно је да су две зграде (бр. 2 и 3) морале да буду *скраћене* да би се уклопиле у нову регулацију. Да ли у тренутку тог *краћења* долази до проширења грађевинског фонда или је Зарић у трећем плану додао и претходно незабележене објекте, за сада није познато.

Како је већ наведено да је зграда са кафаном „Златни анђео“, сигурно била на плацу још пре 1844. године, могуће је да су и зграде бр. 2 и 3 (сл. 3, горе, лево и десно), такође постојале у тренутку купопродаје. На исечку Јосимовићевог плана турског Београда из 1867. године,³³ накнадно су латиничним писмом унети коментари за неке објекте. Тако је на предметном плацу, у згради (бр. 2) у Васиной улици, обележена позиција *Кућулин Хана*³⁴. У супротности са овим, у књизи *Хошели и кафане XIX века у Београду*³⁵, наводи се да се он налазио у згради где је била и кафана „Златан анђео“ и да је *зграда била од слабои материјала*³⁶. Како је већ утврђено да је зграда са кафаном „Златни анђео“ била солидно зидана, очигледно је да је ауторка извела погрешан закључак, ставивши хан и кафану у исту зграду, док су се они налазили у две суседне зграде. А први доказ из породичне архиве о постојању зграде са кафаном „Златни анђео“ је документ са проценом вредности имовине Томе М. Лека, од 22. новембра 1871. године, у којем је иста описана и где су наведене њене димензије у хватима.

Сл. 4. Визијкарџа архитекта Александра Ј. Бугарског са рачуном за израду скице за 'нову' кућу исписаним на пољеђини

Плац са *стшаром* кућом

Зграде представљене на сл. 2 (бр. 1–3), сигурно се налазе на плацу од 1864, а могуће и од 1844. године. Димитрије Т. Леко, који је рођен 1864. године, рођен је у згради 1, 3 или некој другој, које су регистроване на каснијим плановима града. Једна од њих била је *стшара* кућа која се помиње у породичним документима и писмима.

Томе М. Леко 19/31. октобра 1872. године шаље писмо својој фамилији у Цирих (тамо су се налазили његова супруга Аспазија, кћерке и син Димитрије, док је син Марко већ био на студијама),

у којем помиње и поправку *стшаре* куће после *јорења* (пожара), као и идеју о градњи *нове* куће, што је и њено прво забележено помињање. У заоставштини је сачувано неколико рачуна за поправке разних позиција на *стшарој* кући. За зграду са кафаном „Златни анђео“ постоји деловодник, чије је вођење започео Тома М. Леко а наставио његов син Марко Т. Леко, а који се односи на наплату кирија за издавање појединих делова зграде. Тај деловодник, започет 1844. године, додатни је доказ да је та зграда постојала на плацу у тренутку купопродаје.

Плац са *новом* кућом

После смрти Томе М. Лека, 2/14. октобра 1877. године, Марко Т. Леко, као старији син, преузима старатељство над очевом имовином. Та имовина се све до 1898. године у пореским пријавама води као Маса *јочившеј* Томе М. Лека *јирјовца*, а од 1899. године као власници су наведени *др* Марко и Димитрије Т. Леко. И Марко, као и раније његов отац Тома, размишља о зидању *нове* куће, па су и из његовог доба сачувани неки рачуни за поправку разних позиција на *стшарој* кући. У сведочанству (тапији) од 20. септембра 1880. године предметно имање је описано као *илац* са *зградама*, иако приложеним цртежом није дефинисано о којим се конкретно зградама ради, већ је њиме представљен само плац са димензијама и именима улица. У тренутку издавања тог документа, плац већ има облик предвиђен *Планом дејћалне регулације* *Стшевана Зарића* из 1868. *јодине*.

Димитрије Т. Леко у периоду од око 1870. до 1889. године, с мањим прекидима, борави у Швајцарској и Немачкој, на школовању и студијама.³⁷ Око 1885. године, када Марко Т. Леко размишља о зидању *нове* куће, Димитрије је тада већ неко време у Србији због одслужења војног рока, а делимично и у Београду, али још увек није дипломирани архитекта. Вероватно због тога Марко ангажује архитекту за израду скица за *нову* зграду. Архитекта Александар Бугарски (1835–1891), 17. августа 1885. године шаље Марку Т. Леку своју визиткарту, на чијој је пољеђини исписан рачун за израду скица. (сл. 4) Текст на пољеђини гласи:

*Поштовани Г. Марко!
За скице које сам Вам за Вашу
нову кућу љавио, дујујеће мени
72. Дин. – молим Вас да ми љо до..
носиоцу моме сину – љаре љошаљеће.
17/VIII 885 с' особ. љошћовањем
АБујарски Архит.*

У вези са овим *рачуном* постоји једна недоумица. Наиме, 72 динара у то доба није представљало велику суму новца. Упоредијући ту суму са рачунима за *стјару* кућу, из блиских година³⁸, сачуваних у породичној архиви, види се следеће:

- на рачуну, без имена, из 1885, 2 *хвѣта олука нових* кошта 6 динара (2 хвата су око 3,8 м);
- на рачуну Петра Ковача, молера, из 1890. године пише да је исти примио од г. Лека 100 динара *акон-љо молерској љосла*;
- на рачуну Ранка Гођевца и комп. из 1890, 41 м лежећих олука кошта 102,5 динара.

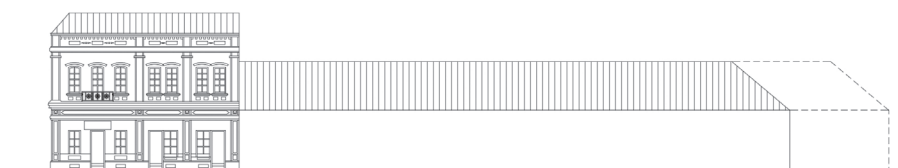
У тренутку писања свог *рачуна*, Александар Бугарски је један од најпознатијих београдских архитеката. Да ли је сума од 72 динара укупан износ који је наплатио за израду скица, или остатак за исплату, по примљеном авансу, није познато. Ако се ради о укупној суми, питање је у којој мери су те скице биле разрађене, посебно ако се у обзир узме да седам година касније, у уговору о градњи *нове* куће, стоји да је укупна уговорна сума за зидање зграде 85.000 динара, при чему зграда има око 900 м² нето површине, не рачунајући подрум и таван (одатле произилази да је цена изградње 1 м², са аликвотним уделом тавана и подрума у њој, око 94,5 динара). У 19. веку, српски динар, који има златну подлогу, везан је за француски и швајцарски франак у односу 1 : 1, стабилан је и мења се по том курсу свуда у Европи. Суштинских осцилација у вредности динара у односу на монете Латинске уније до Првог светског рата практично нема, тако да их није било ни у периоду између 1885. и 1892. године. Сума од 72 динара представља мање од 0,1% грађевинске суме и чини око 70% цене градње једног квадратног метра зграде. Самим тим, остаје отво-

рено питање какав пројекат (скице) је могао да се добије 1885. године за 72 динара.

Нажалост, од скица арх. Бугарског у породичној заоставштини нема ни трага. Марко Т. Леко у свом тестаменту³⁹ пише и да је доста породичне архиве нестало у селидбама током Првог светског рата, по напуштању Ниша. Да ли су и те скице биле у том делу архиве, вероватно никада нећемо сазнати. Могућност да је Д. Т. Леко накнадно разрадио скице архитекте Бугарског не може да буде искључена из претпоставки, али апсолутног доказа за то, макар за сада, нема.

Година 1892. представља прекретницу у грађевинској историји плаца. Коначна одлука о зидању *нове* куће била је донета и припремне радње су биле у току. Марко, на свој захтев, добија те године од Суда Општине вароши Београда два документа и то: а) *Уверење о издајим рејулационој и нивелационој линији за зидање нове куће*, од 13. јула 1892. године, и б) *Уверење о измени рејулације љарцеле*, од 2. септембра 1892. године.

Из те године потиче и *Ујовор о зидању дућана и стјанова у Васиној улици*, закључен са г. Мархинијем, предузимачем из Београда. У тачки 8, на страни 3, тог уговора наводи се: [...] *Целу зјраду да доврши љошћуно, као шћо је речено у зјој љачици овоја ујовора до 30. Ајрила 1893 љодине и до љој дана да је љрејледана и сојстјвенику љредајта с' кључевима...*, а у тачки 11, на истој страни, *Надзорни инжињер биће мој брајт Димитрије Т. Леко*. Исте године настаје и *Предмер за зидање куће љ. Марка Леке, у Васиној улици бр. 11*, који је израдио Димитрије Т. Леко, што недвосмислено може да се закључи по рукопису, словним грешкама и употребљеним терминима, а посебно са падешким обликом породичног презимена *Леке*, уместо Лека, како су други чланови породице писали. На основу претходно изнетих података, несумњиво је да је 1885. године скице за неку *нову* кућу израдио архитекта Александар Бугарски, а да је истинска *нова* зграда зида на током 1892. и 1893. године, да је за њену градњу предмер радова саставио и надзор над градњом вршио архитекта Димитрије Т. Леко. Да ли су скице архитекте Бугарског искоришћене за зидање *нове*

Изглед фронта блока у улици Васа Чарапића у периоду од 1844. до око 1867. г., и до 1892. г.

Изглед фронта блока у улици Васа Чарапића, из 1892/3. г.

Изглед фронта блока у улици Васа Чарапића, у периоду од око 1912-1914. г.

0 1 2 3 4 5 10 15 20 25

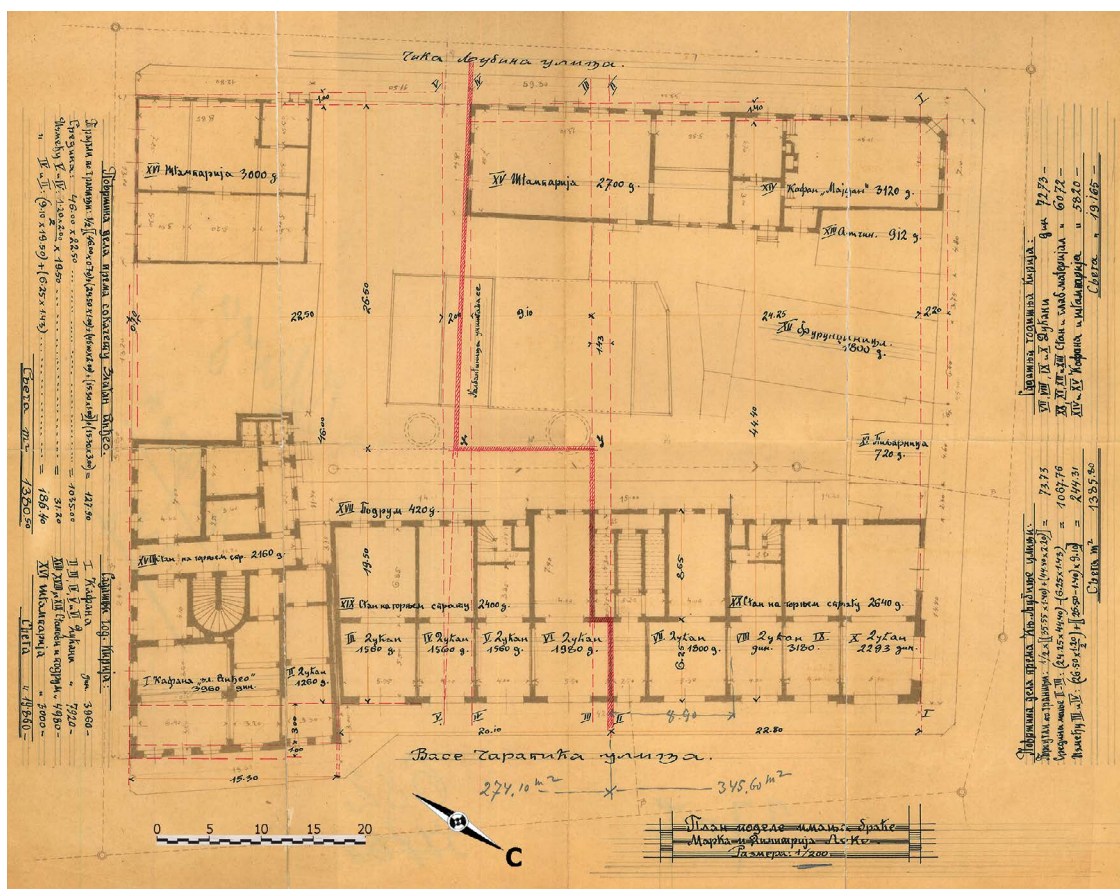
Сл. 5. Реконструкције изгледа блока према Васиној улици, у карактеристичним историјским тренуцима 1 (цртеж: Александар М. Леко, 2024)

зграде, или су урађене неке нове, у овом тренутку није познато.

Како се градња нове куће дешава 1892. и 1893. године, у доба када Димитрије ради у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, тада већ као инжењер VI класе,⁴⁰ када пројектује капелу око Ђеле куле у Нишу (1892) и Вучову кућу на Славији (1893), тврдња да је у доба пројектовања зграде био студент или млад инжењер, па да није могао да потпише пројекат – не стоји. Како је он урадио предмер за нову кућу и био надзорни инжењер на њеној изградњи, а у то доба већ увелико био активан као архитекта, може се претпоставити да је имао макар неког учешћа у разradi скица А. Бугарског, или је можда израдио сасвим нови пројекат за предметну зграду, али ни за то за са-

да нема непобитних доказа. Ако је А. Бугарски заиста урадио скице за нову зграду, он 1892. године није могао да учествује у њеној реализацији, јер је преминуо 1891. године. Није искључено да је и та чињеница један од фактора који су Д. Т. Лека довели у професионалну везу са овом зградом. Вреди напоменути да су до 1890. године А. Бугарски и Д. Т. Леко радили у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, па је сигурно да су се макар познавали, а да ли су и сарађивали, аутору текста није познато. Почев од маја 1893. године, и Марко са својом породицом и Димитрије живе у новој кући на спрату, а дућани у приземљу се издају разним закупцима. (сл. 5, у средини)

План поделе имања браће Марка и Димитрија Леке, сачуван у породичној заоставштини, први

Сл. 6. 'План поделе имања браће Марка и Димитрија Леке'

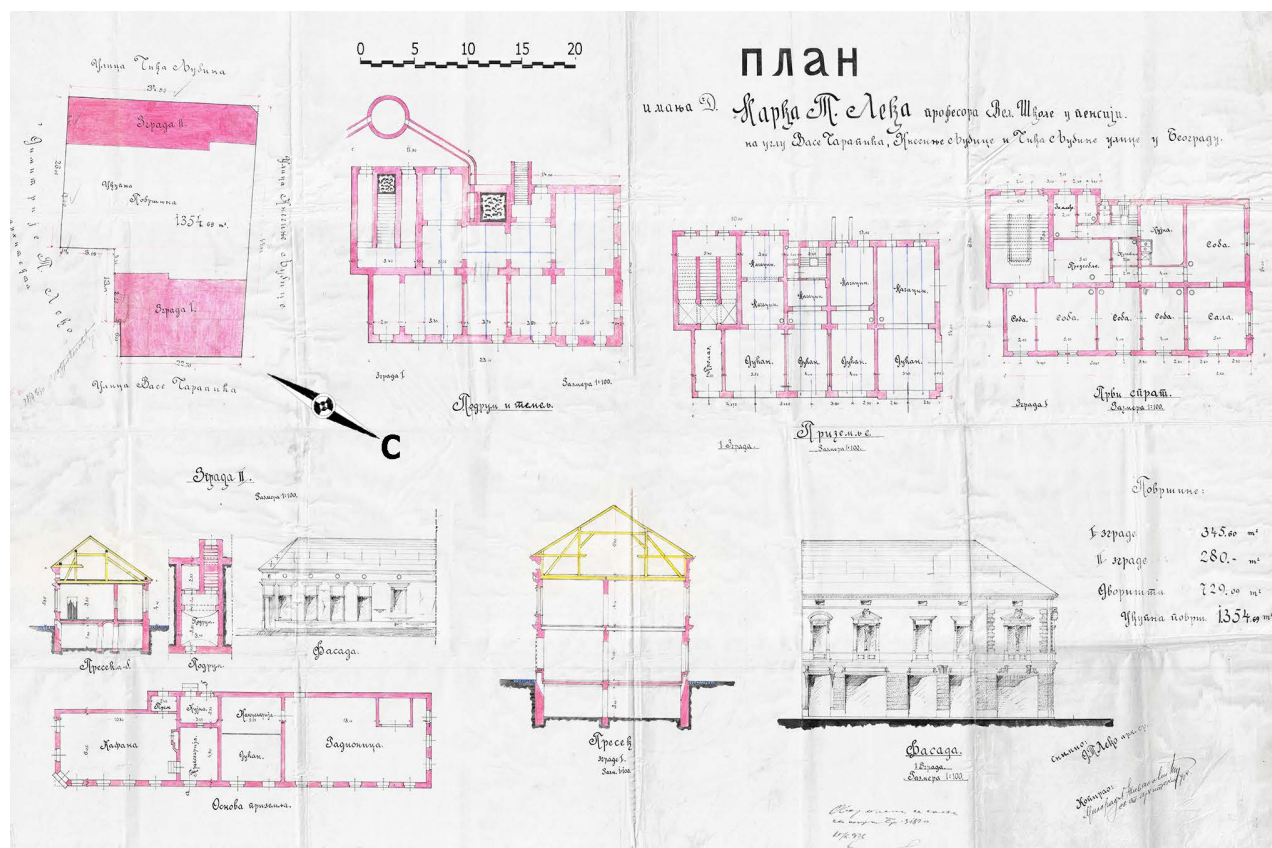
Овај план, до сада, није био објављен

пут је приказан широј јавности. План који је је нацртао Димитрије Т. Леко приказује блок са свим објектима. (сл. 6) Зграде грађене чврстим материјалима дате су на плану с распоредом унутрашњих зидова и отвора у нивоу приземља, а остале само с назначеним габаритима. За размеру 1 : 200, у којој је план нацртан, прилично је детаљно котиран и даје врло јасан увид у архитектуру блока. О датуму настанка плана може само да се спекулише, али је сигурно да је то могло да буде између 1892. (када је започето зидање *нове куће*) и 1911. године (када је дошло до поделе имовине). Додаци на плану, уцртани и уписани црвеним и црним тушем, најкасније су из 1911. године, када је дошло до поделе имања. Да ли је план, на чијој копији су унети додаци, рађен у оквиру пројекта за зидање *нове куће*,

није познато али није немогуће. У сваком случају, план је, поред чињенице да је стручној јавности до сада био потпуно непознат, драгоцен сведочанство за историју архитектуре овог блока, као и самог Београда.

Подела имања и настанак две куће

Није познато када се међу браћом Марком и Димитријем појавило питање о подели имања, али се поуздано зна да је оно свој епилог доживело 1911. године. Марко Т. Леко, у свом тестаменту,⁴¹ помиње *несрећни* захтев свога брата за поделу. Он је као старији син све до поделе био старатељ имања њиховог оца Томе М. Лека.⁴² Очигледно је да је Димитрије пожелео разграничење са братом и веро-

Сл. 7. 'План имања др Марка Т. Лека професора Вел. Школе у йенсији'

ватно је неко време трајало убеђивање међу њима. У сврху правичне поделе, Димитрије на копији плана целог блока уцртава линију разграничења добијену на основу обрачуна површине парцеле и годишњих вредности кирија за поједине просторе. Добивши скоро потпуно усаглашене половине, Димитрије даје Марку, како потоњи у свом тестаменту наводи, да изабере половину коју жели. Све зграде, осим *нове куће и налбанџинице* (поткивачнице), налазе се са једне или друге стране линије разграничења. Налбанџиница је планом предвиђена за рушење (што се само делимично реализовало јер је Марко задржао део на својој половини), а *нова кућа* је морала да буде подељена. Линија поделе пролази кроз њу, дуж ивице унутрашњих зидова улазног степеништа, лево од улаза, гледајући из Васине улице. Марко је изабрао страну ка Змај Јовиној улици, а Димитрију је остала друга полови-

на. Том поделом, провученом и кроз нову породичну зграду, настају данашње зграде на бројевима 7 и 9 (некада 15а и 15) у Улици Васе Чарапића. Подела је озваничена *Сведочанством* (тапијом) од 21. јула 1911. године, у којој се, између осталог, наводи и да је подела регулисана *пресудом суда добрих људи од 8. јуна 1911. год.*⁴³

План⁴⁴ приказан на слици 7 садржи један интересантан детаљ. На њему је датум 9. јун 1911. године, што је само један дан по доношењу пресуде *суда добрих људи*. Могуће је да су и оригинални план, од којег је направљена копија, као и доцртани део на тој копији, настали у исто време, али и то је само претпоставка. Сигурно је само да је Димитрије већ био припремио овај цртеж и изгледа нестрпљиво чекао да се пресуда донесе да би га и предао уз молбу за добијање грађевинске дозволе за прве радове на адаптацији своје нове својине.

У породичној заоставштини сачуван је и *План имања др Марка Т. Лека професора Вел. Школе у њенцији*, који приказује други део имања, по спроведеној подели. (сл. 7) План је настао на основу снимка Д. Т. Лека, а *копирао* га је, како је на плану записано, *Милорад Живановић, св. сѣ. архиепископ*⁴⁵. План је искоришћен као прилог уз захтев Марка Т. Лека за подизање кредита код Државне хипотекарне банке, о чему сведоче печат и примедбе банчине контроле на плану. Тај захтев је поднет 1930. године да би се новцем из кредита, као и новцем од продаје зграде на данашњем броју 9 у Улици Васе Чарапића, финансирала изградња породичне куће у Чика Љубиној улици бр. 10. Да ли је овај план настао пре 1930. године, није познато, али највероватније није настао за живота Д. Т. Лека.

Доградња зграде на бр. 7

План за њрејравку зграда у Васиной улици бр. 13 и 15а (данашњи бројеви 5 и 7), приказан на слици 7, први је траг рада Д. Т. Лека на изменама зграда, на имању које му је после поделе припало. План је цртан црним тушем и колорисан дрвеним бојицама на копији *Ситуационог плана и основе њриземља имања Димитрија Т. Леке, архиепископ*, са сигнатуром аутора *ДТЛеко архиепископ* и датумом *9/VI 1911 год*⁴⁶. Први наведени назив исписан је црним тушем између две линије повучене графитном оловком, испод оригиналног назива из 1911. године. Боје на плану представљају постојеће структуре које се задржавају (браон), постојеће структуре које треба да се руше (жуто) и новопланиране структуре (црвено)⁴⁷. План је, очигледно, израђен за добијање грађевинске дозволе и то за радове у унутрашњости зграде с кафаном „Златни анђео“, као и мања дозиђивања у дворишном делу обе зграде.

На овом плану још увек нема ни назнака о преправци и доградњи зграде на данашњем броју 7 у Улици Васе Чарапића. Интересантан податак, коинциденција, или узрочно-последична веза јесте и чињеница да се Димитрије Т. Леко 1910. године, у старосном добу од 46 година, на сопствени захтев пензионисао.⁴⁸ Да ли његово пензионисање и поде-

ла имања стоје у некој корелацији, или су се случајно поклопили, тек треба да се истражи.

Када је дошло до дозиђивања два спрата на згради на броју 15а (данас бр. 7) и изменама на фасади исте, за сада није познато. Аутор рада током истраживања није успео да пронађе нити једну хронолошку назнаку те интервенције. Ипак, на основу података који се у наставку наводе, могу да се извуку одређени закључци. Непобитне чињенице су:

- а) Дана 27. јуна 1910. г. Д. Т. Леко је пензионисан;⁴⁹
- б) Дана 8. јуна 1911. г. суд добрих људи доноси пресуду о подели имања;⁵⁰
- в) Дана 9. јуна 1911. г. Д. Т. Леко подноси захтев за издавање грађевинске дозволе;
- г) Дана 21. јула 1911. г. суд издаје потврду о подели имања;⁵¹
- д) Године 1912. Д. Т. Леко пројектује пијачну зграду на Студентском тргу;
- ђ) Године 1912. Д. Т. Леко ради конкурс за уређење Теразија;
- е) Месеца априла 1914. г. преминуо је у Скопљу Марко Д. Леко, Димитријев и Лепосавин син, у 17. или 18. години живота;⁵²
- ж) Дана 15. јуна 1914. г. Д. Т. Леко предаје конкурсни пројекат за регулациони план Скопља, који бива награђен првом наградом;
- з) Дана 28. јула 1914. г. Аустроугарска објављује рат Србији;
- и) Дана 23. септембра / 6. октобра 1914. г. у Крагујевцу преминуо је Д. Т. Леко, после *крајке и тешке болести*;⁵³
- ј) Дана 22. јуна / 5. јула 1915. г. у Београду умире Лепосава, супруга Д. Т. Лека;⁵⁴
- к) Дана 1. новембра 1918. г. српска војска ослобађа Београд;
- л) У мају 1921. г. израђен је пројекат за адаптацију већ дограђене зграде на данашњем бр. 7 (раније 15а) и зидање нове зграде на данашњем бр. 5 (зграда са кафаном „Златни анђео“ се руши).

Ако се претпостави да током Првог светског рата надоградња није изведена, због ратних дејстава, повлачења, непријатељске окупације, смрти Димитрија и Лепосаве, решавања питања старатељства над малолетном Ружицом... што је период од 28. јула 2014. до почетка 1919. године, а зна се да је почетком 1921. године урађен пројекат за адаптацију већ дозидане зграде, као вероватан временски оквир за ту надоградњу остаје период од 9. јуна 1911. године, до пред смрт Д. Т. Лека. Ако тај период скратимо за време његовог кратког боловања, расписивање мобилизације, проглашење ратног стања, време за израду конкурса за регулациони план Скопља, време туговања и сахрану сина Марка, затим за време грађевинске реализације измена по пројекту од 9. јуна 1911, па време за израду пројекта надоградње и за добијање грађевинске дозволе... – најранији датум када је надоградња могла да буде започета је период око октобра 1911. године, а најкаснији када је могла да буде завршена око марта 1914. године, што укупно чини око две године и пет месеци. У тих 29 месеци, највероватније, изведена је надоградња са изменама на фасади, која је вероватно трајала најмање шест месеци. Тај претпостављени временски оквир добија се када се у обзир узму обим радова надоградње, тадашња техника и технологија грађења, комплексност фасадне пластике и друго.

Такође, у прилог претпоставци да се надоградња збила за живота Димитрија Т. Лека, говори и један детаљ на фасади. На ризалиту са леве стране зграде, посматрано из Улице Васе Чарапића, у зони терасе трећег спрата, налази се стилизован, скоро барокни, тимпанон с централним сецесијским декоративним елементом, у чијем се доњем делу налази поље облика штита, са иницијалима ДТЛ, ћирилицом (сл. 8). Архитекта Димитрије Т. Леко је потписао своје дело, а присуство његових иницијала представља веома јак доказ за питање ауторства над овом доградњом и реконструкцијом. Нажалост, није му било дато да дуго времена ужива у свом остварењу, на сопственом поседу.

На овом месту треба поновити напомену из дипломског рада М. Ивановић, У документаци-

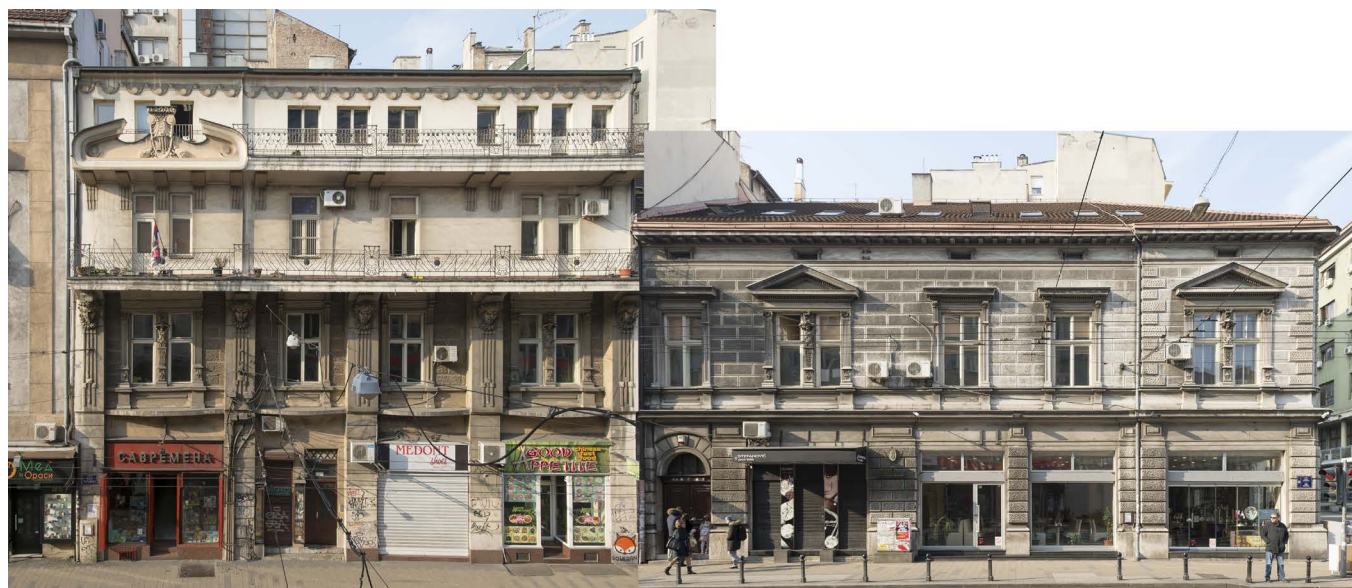

Сл. 8. Стилизовани тимпанон, у зони трећег спрата на данашњем броју 7 у Улици Васе Чарапића, с монограмом Д. Т. Лека (фотографија: Андреја М. Леко, 2017)

ји Градској завода за заштитиу споменика културе стоји записано да је зграда дело Д. М. Лека из 1922. године, рађена у стилу касне сецесије...⁵⁵

Тај запис из више разлога не може да буде тачан. Први је већ изнесен у претходном делу текста, где је питање ауторства над надоградњом, по мишљењу аутора овог рада, решено постојањем иницијала на фасади. Други разлог лежи у чињеници да је аутор овог текста наследио заоставштину архитекте проф. Димитрија М. Лека и да се она већ четрдесет година налази у његовом поседу. Архитекта Димитрије М. Леко је оставио веома велику педантно сређену архиву, која је у потпуности систематизована и прегледана. Аутор текста је на основу рукописних животописа Д. М. Лека, као и целе његове архиве, саставио комплетну листу пројеката које је овај архитекта урадио за живота, а о којима је постојала макар и једна једина сачувана назнака. У његовој заоставштини се апсолутно нигде не помиње ни реч о овој кући. Такође, Д. М. Леко нема ни један пројекат, од времена студија надаље, на којем експериментисао са сецесијом, а и извесне мане у композицији уличне фасаде зграде у Васиной бр. 7, о којима ће у наставку бити подробније писано, крајње су му несвојствене и никада нису биле део речника овог архитекте.

За сагледавање интервенција на згради, на данашњем броју 7, треба пажљиво погледати зону првог спрата, где је очигледно да су трака парапета, прозорски оквири, квадери и сва декоративна пластика фасаде (изузев оне на новим пиластерима), апсолутно исти као на фасади зграде на данашњем

Сл. 9. Укомпоновани изгледи зграда на бројевима 7 и 9, у Васиной улици
(фотографије и композиција: Андреја М. Леко, 2017)

броју 9. На згради Марка Т. Лека (бр. 9), на фасади су уочљива два дупла прозора, *бифоре*, надвишени тимпанонима, који у средини имају стуб с попрсјем наог митског (?) бића, све изведено у сложеној декоративној пластици. Потпуно исти мотив се види и на згради на броју 7, а и фасадна столарија на обе куће је, такође, потпуно иста. Ови детаљи недвосмислено упућују на заједничко порекло, односно претходну *једност* обе зграде, али су они на згради на броју 7 делимично потиснути у други план, кроз визуелну доминацију пет моћних пиластера, као и сенком терасе другог спрата (видети и сл. 5, доле; сл. 9).

Интервенције на згради које су довеле до данашњег изгледа

У претходно изнетом, претпостављеном временском оквиру, између новембра 1911. и краја 1913. године, архитекта Димитрије Т. Леко је, највероватније, препројектовао свој део *нове* куће. Пројектом је задржао постојећи објекат, све до таванице изнад првог спрата, предвидео рушење крова с кровном конструкцијом и надоградњу два спрата,

од којих је један (трећи) под кровом са благим нагибом, тако да су таванице изнутра косе. Са кровом је уклоњен и кордонски венац, а кровни надзидак у зони тавана продужен је у висину и постао је фасадни зид другог спрата, изнад којег је изведена нова таваница. Ритам прозора другог и трећег спрата усклађен је са постојећим на првом спрату. (сл. 9)

Посматрано у целини, не може да се каже да ова нова визуелна композиција одише складом. У њој има дихотомије, различитих архитектонских *језика*, присилне асиметрије, али са друге стране, на њој може да се прочита и један важан податак. Наиме, Димитрије Т. Леко је, чини се, имао јаку жељу да, поред повећања квадратуре објекта, преобликовањем и надоградњом овог дела зграде створи потпуно независну визуелну целину у односу на остатак оригиналне зграде. А како је ово највероватније последња зграда коју је у животу извео, и то за себе и своју породицу, она је, на неки начин, круна његове каријере. Као што је већ речено, нажалост, није му било дато да дуго ужива у њој.

У даљој анализи интервенција на згради види се да је Д. Т. Леко одлучио да сачува искорак левог ризалита, у односу на поље фасаде, и да га продуж-

жи по вертикали (где је и видљиво, јер је у доњој зони скок покривен пиластером), што је аутоматски увело асиметрију у композицију, али се она уклапа у стилски концепт сецесије. Фасадно платно је подељено на две зоне, доњу (приземље и први спрат), којом доминирају вертикале, и горњу (други и трећи спрат), која је дефинисана јаким хоризонталама. Пет моћних вертикала, пиластера доње зоне (димензија у основи око 1 м x 1 м), украшених сецесијском декоративном пластиком и маскеронима са гирландама око вратова, изведеним у високој пластици, делују као да носе конзолне греде балкона другог спрата. Ове вертикале, које оставају јаку сенку на позадини, архитекта је покушао да распореди симетрично на фасади, колико је то било могуће, али како је био ограничен ритмом постојећих отвора излога приземља и прозора спрата, централни пиластер није успео да постави на средњој осовини фасадног платна. Између приземља и првог спрата, између пиластера, уведен је низ залучених конзолних плоча.

Док је обрада фасаде првог спрата задржана, и идентична је оној на згради поред, обрада фасаде приземља је чиста, потпуно равна, и дефинисана је игром форми и њихових сенки, а не апликацијом декоративних елемената. У другом пољу приземља, гледано слева, постављен је нови улаз у кућу.

Доња зона фасаде наткриљена је новом јаком хоризонталом, балконом другог спрата, који као доминантна физичка структура ствара јаку сенку. Функција нових пиластера тек треба да буде разјашњена, јер поред несумњиве обликовне улоге, могуће је да имају и конструктивну, али то не може да се утврди само на основу визуелног увида. Горњу зону фасадног платна одликују чисте равне површине, са сведеном и елегантном сецесијском декоративном пластиком и две јаке хоризонтале, балкони другог и трећег спрата. Спратне висине другог и трећег спрата су ниже у односу на висине задржаних доњих етажа. Ризалит на левој страни фасаде, у зони трећег спрата, завршава се моћним, скоро барокним тимпаноном, с централним елементом са иницијалима власника зграде и архитекте ове интервенције – ДТЛ. Балкони другог и трећег спрата носе веома

лепе оgrade од кованог гвожђа, пројектоване у најбољем духу сецесије, које одају утисак fine паучинасте структуре.

Визуелне тензије у композицији ове фасаде, на неки начин, одсликавају и бурну природу њеног творца. Димитрије Т. Леко оставио је дубок траг у историји српске архитектуре, али је остао упамћен и као особа која је са многим савременицима била у сукобу. Бескомпромисно је заступао и бранио своје ставове и визије, сматрајући их истинама вредним наметања. У много чему јесте био у праву, што ће се с временом и показати, али је пут којим је ишао кроз живот и каријеру био трновит са, некада, изнуђеним дихотомијама, као што је и асиметрија на овој фасади. Старији брат Марко, бејући много другачији, није одобравао Димитријеву разуздану *уметничку* природу, које се вероватно и плашио. Да ли је и колико Димитријева природа утицала на његову прерану смрт у 50. години, вероватно нећемо сазнати.

Епилог

Димитрије Т. Леко умире 23. септембра / 6. октобра 1914. године у Крагујевцу. Наредне године, 22. јуна / 5. јула, дан после свог 44. рођендана, преминула је и његова супруга Лепосава, рођена Марић. Иза њих остаје троје деце – Аспазија, Милан и Ружица – и имање са зградама у блоку оивиченим улицама Васе Чарапића, Златни анђео и Чика Љубином. Четврто дете, син Марко, преминуо је у 17. или 18. години живота, у априлу 1914. године у Скопљу.⁵⁶ Лепосава је у периоду од шест месеци сачувала сина и супруга и остала сама са троје деце, у вихору Првог светског рата. По Димитријевој смрти, они се враћају у Београд, који је убрзо потом први пут окупиран.⁵⁷ Све недаће које су их снашле у кратком периоду су, вероватно, узроковале и Лепосавину прерану смрт.

У тренутку мајчине смрти Аспазија има 22, Милан 20, а Ружица 12 година. Аспазија се удаје 19. јуна / 2. јула 1919. године, у Лозани, за лекара Рихарда С. Верендорфа из Беча, а обоје ће се потом настанили у Београду. За старатеља масе почившег

Изглед фронта блока у улици Васе Чарапића, из периода од 1922. г. Са мањим изменама одговара данашњем стању.

0 1 2 3 4 5 10 15 20 25

Замишљен изглед фронта блока у улици Васе Чарапића, како би изгледао, да је реализован пројекат из 1936. г.

Сл. 10. Реконструкције изгледа блока према Васиној улици, у карактеристичним историјским тренуцима 2 (цртеж: Александар М. Леко, 2024)

Димитрија Т. Лека, архитекте, проглашен је син Милан Д. Леко, његово једино живо мушко дете.⁵⁸ Милан, макар 1922/1923. године, студира технику у месту Митвајда у Немачкој. А како судбина често уме и да буде иронична, декретом Првог суда у Београду, од 4. септембра 1922. године, за заступника малолетне Ружице постављен је Димитријев брат Марко Т. Леко. У декрету пише:

[...] *поставља за заступника малолетне Ружице др Марка Лека, професора и ректора Универзитета у Београду, који ће малолетну Ружицу заступајући пред саставом изабраног суда и њу представљајући код изабраног суда приликом расправе њеној праву девојачкој издржавања и уго-мљења са њеним браћом Миланом Д. Леком и њеном сестром Аспазом ж. др Рихарда Верендорфа, лекара. Пресуда по том питању донесена је 7. сеп-*

тембра 1922. године, а постала је извршна 3. октобра исте године.⁵⁹

У архивском предмету *План нове грађевине и уређивања стамбене зграде масе Димитрија Лека архитектера, у улици Васе Чарапића бр. 13*⁶⁰, сачуване су две молбе које је Аспазја Верендорф Леко упутила 20. и 23. маја 1921. године Грађевинском одељењу Општине града Београда, ради добијања одобрења за планиране грађевинске радове. Приложени пројекат, из маја 1921, израдио је *Технички Биро инжењери Василије Бикар и друг*, а у потпису испод печата бироа стоји *ing. Јан Швејкар*⁶¹. Такође, сачувана је и молба, од 11. септембра 1922. године, упућена Суду Општине београдске, за издавање званичне потврде о разним аспектима зидања нове зграде, зарад добијања пореског решења од Министарства финансија. На дну те молбе Аспаз-

ја је руком написала: *зграду сам њочела зидати сей-тембра 1921 год а довршила данас 24/XI-22 А. Верендорф*. Испод тога је, графитном оловком, другим рукописом, написано *Димитрије Леко*. Тим пројектом предвиђено је рушење зграде са кафаном „Златни анђео“ и подизање нове зграде с приземљем, три спрата и делимичним поткровљем. Новосаграђени објекат и постојећи објекат с мањим изменама, уз остатак *нове* куће (данашњи бројеви 5, 7 и 9), такође с мањим изменама, чине и данас фронт блока према Улици Васе Чарапића. (сл. 10, горе)

Године 1935/1936, трговац Малић Пеливановић, који је 1931. године од др Марка Т. Лека купио плац са остатком *нове* куће, на углу улица Васе Чарапића и Кнегиње Љубице, ангажује архитекту Милана Секулића да на том месту пројектује модерну палату. Пројектом је предвиђена зграда са пет спратова, обликована у најбољој традицији *београдске модерне*. До изградње није дошло, а разлог за то за сада није познат. Планирана палата и њен контраст према осталим зградама у блоку су историјско-стилски довољно интересантни да буду представљени у замишљеној реконструкцији.⁶² (сл. 10, доле) Тај пројекат је и последњи значајан потез пера на стратиграфији фронта блока ка Улици Васе Чарапића све до данас. Тиме се ова прича завршава, с напоменом да је Марко Т. Леко свој плац и остатак *нове* куће продао да би тим новцем и додатним кредитом финансирао изградњу породичне зграде у Чика Љубиној улици бр. 10. Та зграда, коју је за свог оца Марка пројектовао архитекта проф. Димитрије М. Леко – подигнута је 1933. године.

Закључак

Сprovedено истраживање изнедрило је неколико непобитних нових открића, као и поједине

претпоставке засноване на јаким индицијама, које тек треба додатно истраживати. Први пут је објашњено да је данашња зграда на углу улица Васе Чарапића и Змај Јовине само мало више од половине оригиналног објекта, сазиданог 1893. године, као и да је Димитрије Т. Леко за ту зграду урадио предмер и предрачун и водио надзор над градњом. На укомпонованој фотографији савременог изгледа зграда, на данашњим бројевима 7 и 9 у Улици Васе Чарапића, добро се уочава у тексту већ објашњена једнакост фасадне пластике обе зграде у зони првог спрата. (сл. 9) Такође, сада је познато да је за неку зграду на тој локацији, 1885. године, скице урадио архитекта Александар Бугарски. Да ли је сам Д. Т. Леко израдио финални пројекат за зграду, иако делује вероватно, за сада није познато. Разјашњено је и да је доградњу и рестилизацију наслеђеног дела оригиналне зграде урадио њен власник, архитекта Димитрије Т. Леко, највероватније у периоду између 1911. и 1914. године.

Догађаји који су јој претходили као и сам настанак тзв. *нове* куће и њена каснија трансформација, посматрани су у контексту урбанистичког развитка Београда у *Шанцу*, пратећи шта се догађало с плацем на којем је зграда сазидана и где се и данас налази, од времена регулације Београда 70-их година 19. века до средине 30-их година 20. века. Пресудну улогу у доказивању су, поред архивских извора, имали и документи из приватне архиве породице Леко, што додатно указује на значај проналажења и истраживања приватних заоставштина.

Александар М. Леко,
архитекта,
слободни уметник,
члан УЛУПУДС-а
leko64@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Улице у Београду су током разних историјских периода мењале називе. Да би се избегле забуне, у тексту се користе савремени називи улица. У коришћеним историјским документима поједине улице се наводе као: 1) Васа Чарапића: Васина, Чарапићева; 2) Марка Лека: сокак код Златног анђела, сокаче Златни анђео, сокак Златни анђео, Леково сокаче; 3) Чика Љубина: Миланова; 4) Змај Јовина: Кнегиње Љубице, Љубичина.
- 2] Сви датуми у тексту дати су онако како су наведени у изворима, без обзира да ли су навођени по старом или новом календару (јулијански и грегоријански), осим када су у извору наведена оба датума. Датуми који не потичу из неког извора навођени су, искључиво, по новом календару.
- 3] Музеј града Београда - Фонд архитекте Д. Т. Лека, сигнатура: Ур. 13333 и Ур. 13479-13482; Збирка планова, сигнатура: Ур. 4002-4008 и Ур. 11584-11585.
- 4] Ђурић-Замоло 1981: 67. Д. Т. Леко није рођен у згради коју наводи ауторка, већ у другој згради у блоку. Тачна позиција те *старе куће*, како је у породици била позната, тек треба да се утврди. Зграда у којој је рођен Д. Т. Леко није могла да буде пројектована око 1885, јер је он рођен 1863, што је датум *terminus post quem*.
- 5] Ивановић 2004: 122, 123.
- 6] Ivanović 2004: 43–46.
- 7] *Нав. дело*: 43, нап. 97.
- 8] *Истио*: 45, нап. 98.
- 9] Леко 2004: 95.
- 10] *Нав. дело*: 96.
- 11] Гордић 1966: 53, бр. 126.
- 12] Тодоровић н. д.: 40.
- 13] Музеј града Београда, сигнатура УР_11585.
- 14] Завод за заштиту споменика културе града Београда, сигнатура: ТД-167 и ТД-1233.
- 15] ИАБ-ОГБ-ТД-24-4-922.
- 16] ИАБ-ОГБ-ТД-7-23а-1930.
- 17] ИАБ-ОГБ-ТД-29-1-1936.
- 18] *Дукати* *ћесарски* односно царски дукати је термин за аустријске дукате тежине 3,5 грама и финоће 986/1000, односно 23,5 карата злата. Они су потпуно другачији од тзв. *најолеона* и *миландора* (*златни Милан*), који су имали тежину од 6,45 грама и финоћу 900/1000, што је био стандард за златнике тзв. Латинске монетарне уније. Ознака за дукате у нашим писаним изворима је #. У тренутку купопродаје плаца, у српској држави су у употреби различити монетарни системи: аустријски: дукати *ћесарски*, талири и крајцери, затим турски: *проши чаршијски*, што су у ствари *иџасџери* (а реч *проши* долази од турске речи *куруш*), као и српски: динари и паре. За више детаља погледати: Мандић 2013; Њатовић 2012.
- 19] Дединац 1901: *План Београда 1815-1830 и садашњи Београд*, Београд, Музеј града Београда, сигнатура УР_3846.
- 20] Музеј града Београда, сигнатура УР_3648.
- 21] Елезовић и Поповић, 1. јануар 1937: 64–68; 1. април: 250–252.
- 22] Вуксановић-Маџура и Банковић, 2018: 35, 270.
- 23] У свом тестаменту др Марко Т. Леко наводи епитет *чувена* када описује како је његов отац Тома М. Леко купио плац на којем је, пре куповине, био надзорник.
- 24] За податак о пореклу породице Ђерман, аутор захваљује дописном члану САНУ г. Борису Милосављевићу.
- 25] Зарић 1868: *Дешаљни план реулације дела Београда*, према: Максимовић 1983: 16.
- 26] Зарић 1878: *План Београда удешен за поштребе београдских основних школа*, према: Леко 2006: прилог 1.
- 27] За датум настанка ове фотографије, наводе се различити подаци: а) у Музеју града Београда води се са датумом *око 1896–1900*, Ур_2094; б) Марко Д. Леко у поменутом тексту наводи 1896. годину (видети нап. 10); в) у каталогу изложбе *Милан Јовановић, фототограф*, наводи се 1892–1894. г. (Малић 1997: 283, кат. бр. 21). Како је познато да је нова зграда завршена крајем 1893. године, сигурно је да фотографија није настала пре тога.
- 28] Јосимовић 1867: *Објасњење њредлоа за реулисање оноа дела вароши Београда ишћо лежи у ишћу. Са једним лшћографисаним планом у размери 1:3000*, Београд, према: Максимовић 1967: 22, 61 – нап. 8.
- 29] *Иштио*: 49, 51 – сл. 19.
- 30] Зарић 1868, према: Максимовић 1983: 16.
- 31] *Иштио*.
- 32] Видети нап. 27.
- 33] Јосимовић, према: Стојков 1997: 42.
- 34] Аутору није познато да ли на реч *Кућулин* треба применити падешке промене, јер не зна да ли се ради о имену хана или имену власника хана. У Ђурић – Замоло 1988: 125 – одредница *Златан анђео*, примењена је падешка промена.
- 35] Ђурић-Замоло 1988: 125 – одредница *Златан анђео*.
- 36] *Иштио*.
- 37] Аутор је датуме утврдио на основу писама и докумената сачуваних у породичној заоставштини.
- 38] Из породичне заоставштине.
- 39] Поменути тестамент на свом почетку садржи лични осврт састављача на део историје своје породице, па се ту налази доста података који су наведени у овом раду.
- 40] Положајне класе су важиле за све службенике запослене у државним институцијама. У конкретном случају, за архитекте и грађевинске инжењере; млади људи су почињали државну службу као подинжењери II или III класе, током времена напредовали у подинжењере I класе, затим инжењере VI па V класе, да би највиша класа била виши инжењер I класе. Положајне класе су биле у директној вези са платним разредима (висинама месечних примања), који су били нормирани на нивоу државе.
- 41] Видети напомену 38.

- 42] Марко на очево имање гледа као на породичну задругу, и у емотивном али и у економско-оперативном смислу. Одатле, вероватно, и термин *несрећни захтев*, јер за Марка је очување јединства наследства приоритет и у томе, по њему, треба да учествују сви чланови породице, колико ко може.
- 43] *Суд добрих људи* је механизам који долази из обичајног права, али који су препознале формалноправне институције државе. Овај суд је био мериторни орган у решавању приватних спорова, углавном о имовини. Из разговора с неколико правника и историчара, аутор је сазнао да *суд добрих људи* није био уобичајена појава у нашој средини. Према аутору Вјеки Омашићу, суд добрих људи је био скуп угледних мештана који су у споровима међу локалним становништвом доносили пресуде и исте затим подносили локалним правосудним или државним властима на потврду. Свака странка у спору је бирала свог представника или представнике за суд, а задатак представника, односно *добрих људи*, био је да мире завађене и то посебно код питања подела имања. Овакви судови су познати из доба Млетачке власти у Далмацији, када су у њих бирали *добри људи* или *guidici arbitri*, како су познати из докумената на италијанском језику. Такође се јављају и у другим деловима бивше Југославије, у оквиру локалних/племенских и других правних система. Више о овоме видети у: Омашић 2001. Овде наведени и илустровани документ потврђује ово, али и чињеницу да су и код нас *судови добрих људи* били део културолошке стварности.
- 44] Лeko Д. 1911: *Ситуациони план и основе изградње имања Димитрија Т. Лека архиепископа*, из збирке Музеја града Београда, сигнатура УР_11585.
- 45] *Свршени (?) судови (?)*, прим. аутор.
- 46] На основу овог плана, као и плана поделе имања, може се закључити да је Димитрије Т. Лeko радо користио копије, нпр. планова постојећих стања, на којима је онда доцртавао будућа решења. Аутор претпоставља да је он тиме штедео на времену, јер није морао да прецртава већ нацртане делове на нови паус-папир, на којем би потом уносио измене и допуне.
- 47] Наведени систем обележавања у бојама у употреби је и данас.
- 48] *Српски технички лист*, 4. јул 1910: 212. Указом Њ. В. Краља од 27. јуна сачуван је у њену молбу Димитрије
- Т. Лeko в. арх. 1. кл. Мин. Грађевина. У литератури се, до сада, наводила 1911. као година његовог пензионисања.
- 49] *Исти*.
- 50] Из породичне архиве.
- 51] *Исти*.
- 52] Податак је преузет из породичног стабла које је урадио проф. др Марко Д. Лeko.
- 53] *Пијемон* 242, 28. јуна 1914: 2.
- 54] Видети нап. 52.
- 55] Видети нап. 7.
- 56] Овај податак је преузет из породичног стабла које је урадио ауторов стриц, проф. др Марко Д. Лeko. Са друге стране, у поменутој читуљи за Д. Т. Лека, у листу *Пијемон*, на списку ожалостених стоји: *Сујруја Лейосава, кћери Антонија и Ружица, синови Милан и Мирко* [...]. Поменута Антонија је, у ствари Аспазија, а Мирко је Марко. Иако се до сада, углавном, показало да је породично стабло било тачније од података из других извора, непоклапање података о Марковој смрти остаје отворено питање.
- 57] Тзв. *мала окупација* трајала је од 18. новембра до 2. децембра 1914. године.
- 58] У то доба женска деца нису могла да наслеђују родитеље.
- 59] Из породичне архиве.
- 60] Збирка Историјског архива Београда, сигнатура ИАБ-ОГБ-ТД-24-4-922.
- 61] Презиме нечитко, прим. аутор.
- 62] Код реконструкције изгледа блока из Васине улице, коришћени су следећи извори: за зграду са кафаном „Златни анђео“, оглас из *Српских новина* (год. XXXII, бр. 104, 6. IX 1866: 470), у којем је дат цртеж те фасаде (Лeko 2004: 96), а њене димензије, наведене у хватима, коришћене су за контролу ширине и висине на цртежу. За нову кућу, *План имања др Марка Т. Лека професора Вел. Школе у Њенцији* и фотографије постојећег стања. За надзиђивање и адаптацију дела *нове куће*, који је припао Д. Т. Леку, и зграде на месту „Златног анђела“, *План нове грађевине и уређивања старе зграде масе Димитрија Лека архиепископа*, у улици *Васе Чарайића* бр. 13. И за модернизацију палату на месту остатка *нове куће*, пројекат арх. Милана Секулића.

ЛИТЕРАТУРА:

Вести, *Српски технички лист*, 4. јул 1910: 212.

Вуксановић-Мацура, З. и Банковић А. (2018), *Мере града*, Београд: Музеј града Београда.

Њатовић, Д. (2013), *Сарафи – први мењачи новца у Србији*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.

Гордић, Г. (1966), *Архитектонско наслеђе града Београда I*: Каталог архитектонских објеката на подручју Београда 1690–1914, Београд: ЗСКГБ.

Ђурић-Замоло, Д. (1980), *Београд 1898–1914, из архиве грађевинског одбора*, Београд: Музеј града Београда.

Ђурић-Замоло, Д. (1981), *Грађевине Београда 1815–1914*, Београд: Музеј града Београда.

Ђурић-Замоло, Д. (1988), *Хоћели и кафане XIX века у Београду*, Београд: Музеј града Београда.

Елезовић, Г. и Поповић, П. (1937), Два турска плана Београда, *Београдске оштинске новине* (Београд): 1. јануар: 64–68; 1. април: 250–252.

Ivanović, M. (2004), *Život i delo arhitekta Dimitrija T. Leka*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Univerzitet u Beogradu.

- Ивановић, М.** (2004), *Архитектура Димитрије Т. Леко*, у: *Годишњак града Београда (ГГБ) LI* (Београд): 119–141.
- Јовановић, Д.** (1988), 'У лети кроз Београд' – живој и дело Димитрија Т. Лека, Београд: Музеј примењене уметности.
- Леко, М.** (2004), Историја моје породице (I), ГГБ LI (Београд): 83–116.
- Леко, М.** (2006), *Улице Београда, Београдске улице и тргови, 1872–2006*, Београд: Завод за уџбенике.
- Максимовић, Б.** (1967), *Емилијан Јосимовић први српски урбанист*, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Максимовић, Б.** (1983), *Идеје и стварност урбанизма Београда 1830–1941*, Београд: ЗЗСКГБ.
- Малић, Г.** (1997), *Милан Јовановић, фотодограф*, Београд: САНУ.
- Мандић, Р.** (2013), *Капалој металној новца*, Београд.
- Огласи, *Србске новине*, год. XXXII, бр. 104, 6. IX 1866: 470.
- Омашић, В.** (2001), *Kaštela od prapovijesti do početka XX. Stoljeća*, Dugi Rat: Muzej grada, Društvo za očuvanje kulturne i prirodne baštine Kaštela „Bijaći“.
- Стојков, Б.** (1997), *Урбографија : Развој идеје о обнови градова у Србији 1967–1997*, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Тодоровић, М.** (н. д.), Београд кога више нема, *Политикин Забавник*, ванредно издање Издавачке делатности НИП „Политика“, Београд: „Политика“: 40“.
- † Димитрије Т. Леко (1914), *Пијемонти* 242, 28. јун: 2.

Summary: ALEKSANDAR LEKO

RECENTLY DISCOVERED FACTS ABOUT THE BUILDINGS AT VASE ČARAPIĆA NOS. 7 & 9, BELGRADE

In one city block on Vase Čarapića (also colloquially known as Vasina) stand two buildings that were once one, but which, through inheritance, became two, with an additional part later being added in the Late Vienna Secession style. That block, and the building with the *Zlatni Anđeo* (Golden Angel) cafe, have been in the possession of the Leko family since 1844.

Much has been written about the architects of these houses; however, there have been many inaccuracies, largely due to a lack of historical material. Thanks to the private archive of the Leko family and the research conducted, much new light has been shed on this topic. On the basis of historical plans and other sources, this work traces the urban and architectural development of the block, clarifying several previous unknowns.

The shape of the plot changed over time. The 'culprit' behind these alterations was the plan to regulate part of Belgrade, which was the first step towards modernizing the urban structure of the city and moving away from the urban concept of the Turkish provincial town.

Around 1885, D. T. Leko had still not graduated as an architect. Possibly for this reason, his brother Marko hired architect Aleksandar Bugarski to create sketches for the 'new' building. Unfortunately, those sketches have not been preserved. It is known that the 'new' building was built during 1892–93, and that the bill of quantities for the works was drawn up and the building site supervised by the architect D. T. Leko. It is not known whether Bugarski's sketches were used for the final design of the 'new' building.

The *Plan of the Division of the Estate of the Brothers Marko and Dimitrije Leko*, drawn by D. T. Leko, provides a very clear insight into the architecture

List of Figures

- Fig. 1 Photo of Vase Čarapića, with the building with the *Zlatni Anđeo* cafe and the 'new' house of Marko T. Leko visible on the left. Photo by Milan Jovanović, c. 1900. Collection MGB, Ur_2094, graphic editing by the author.
- Fig. 2 *Situational plan and layout of the ground floor of the estate of Dimitrije T. Leko, architect*, dated 9 June 1911, with the Plan for the reconstruction of the buildings at Vasina 13 and 15a drawn on it. Collection MGB, sig. UR_11585.
- Fig. 3 The urban context of the block through time. Illustration by the author.
- Fig. 4 Business card of architect Aleksandar J. Bugarski, with an invoice for the creation of a sketch for the 'new' house written on the back.

of the block. Created between 1892 and 1911, despite being unknown to the professional public until now, it stands as a highly valuable testimony to the history of Belgrade architecture. The property dividing line passes through the 'new' house, thus creating today's buildings at numbers 7 and 9. The *Plan for the Renovation of Buildings at Vasina nos. 13 and 15a* is D. T. Leko's first work on alterations to the buildings that came into his possession. There is no indication on that plan of any alterations or additions to the building at today's number 7. Therefore, the date of performance of the intervention must lie between October 1911 and March 1914.

That D. T. Leko designed and built the extension is also evidenced by a detail on the facade, with a central shield-shaped field on the tympanum bearing the initials 'DTL' in Cyrillic, which is how he signed his works. The details of the facade plastic of the two buildings on the first floor unambiguously point to their common origin, or rather their previous 'unity'.

Viewed as a whole, it cannot be said that the new visual composition exudes harmony. It has dichotomies and unnatural asymmetries. As this is the last building of D. T. Leko's completed during his lifetime, it is, in a way, the 'crowning glory' of his career. The visual tensions in the composition of this facade also, in a way, reflect his turbulent nature: D. T. Leko left a deep mark on the history of Serbian architecture, but he is also remembered as a person who came into conflict with many of his contemporaries. He died on 6 October (23 September O.S) 1914 in Kragujevac.

The *Plan for a new building and renovation of the old building of the architect Dimitrije Leko, at Vase Čarapića 13*, envisages the demolition of the building with the *Zlatni Anđeo* cafe and the construction of a new building with a ground floor, three additional floors and a semi-attic. The newly built building and the existing building with minor changes, along with the rest of the 'new' house, still form the front of the block facing Vase Čarapića today.

In 1935/6, architect Milan Sekulić designed a modern palace for the new owner, with 5 floors, designed in the best tradition of Belgrade Modernism. However, this creation remained unrealized.

Aleksandar M. Leko,

Architect

Freelance Artist, member of ULUPUDS

leko64@gmail.com

Fig. 5 Reconstruction of the appearance of the block towards Vase Čarapića in characteristic historical moments 1. Illustration by the author.

Fig. 6 Plan for the division of the estate of brothers Marko and Dimitrije Leko. This plan has remained unpublished to date.

Fig. 7 *Plan of the estate of Dr. Marko T. Leko, retired professor of the Great School.*

Fig. 8 Stylized tympanum, on the facade on the 3rd floor of the building at today's Vase Čarapića 7, with the monogram of D. T. Leko. Photo: Andreja M. Leko, Belgrade.

Fig. 9 Composite views of the buildings at Vase Čarapića 7 and 9. Photos and composition: Andreja M. Leko, Belgrade.

Fig. 10 Reconstruction of the appearance of the block towards Vase Čarapića in characteristic historical moments 2. Illustration by the author.